

ARMASTADES VABARIIKI, JA ISEENNAST

Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood. Kahes köites. Koostajad Rutt Hinrikus ja Tiina Ann Kirss. Tallinn–Tartu: Tänapäev, Eesti Kirjandusmuuseum, 2018. 487 + 536 lk.

Alustan omaenda eluloolise seigaga – kuidas ma käisin esoteerik Gunnar Aarmat intervjuerimas, sest Aarma olevat omal ajal intervjuerinud Adolf Hitlerit. Lugu algab 1990-ndate alguses ühes Laitse suvilas, kus ma kursuse kokkutuleku rängal pohmelusehommikul võtsin kätte haardeulatuses lebanud raamatukese „Kuldne kroon Eesti lipul” ning, avanud selle suvalisest kohast, lugesin Ingvar Luhaääre vestlust Gunnar Aarmaga. Tähelepanu pälvisid järgmised laused: „Mul oli 30. augusti õhtul võimalus osa võtta ühest suurest diplomaatilisest vastuvõtust Berliinis. Muuseas, enne seda ma olin Hitlerit intervjuerinud kaksikümne minutit, Chamberlaini intervjuerinud kaksteist minutit. Hitler vastas minu kaheteistkümnele küsimusele.”¹

Kunagi hiljem, kui ma juba töötasin kas Rahva Hääles või Eesti Päevalehes, läksin ma noore ajakirjanikuna Gunnar Aarma jutule, sest tema väidetav kohtumine Saksamaa diktaatoriga oli midagi sellist, mis vääris ülekontrollimist ning, kui see vastas tõele, uue aja lehelugejatele ümberjutustamist. Ikkagi ainus eestlane, kes on suhelnud XX sajandi kurjuse kehastusega. Kohtumine toimus. Umbes veerand tunniga sain ma absoluutse selgusega aru, et Aarma,

olenemata sellest, mida ta väidab, ei ole Hitleriga kohtunud. Ajalehes meie intervjuu ei ilmunud, sest polnud põhjust.

Nüüd, juba panetunud ajakirjanikuna, võin ma ainult imestada selle üle, et ma üldse pidasin vajalikuks hakata Aarma ning Luhaääre juttu üle kontrollima. Praegu asetuks selline lugu skaaalal *kahtlasevõitu – absoluutselt võimatu* negatiivsuse äärmisesse otsa igasuguse ülekontrollimise vajaduseta.

Kaks köidet haarav kogumik „Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood”, mis ilmus 2018. aastal kirjastuses Tänapäev, on eespool kirjeldatud isikliku eluseiga tõttu üks neid projekte, millega siinkirjutajal on keeruline suhestuda. Tiitellehel on kirjastuse nime kõrval märge „Eesti Kirjandusmuuseum”, tiitellehe pöördelt loeme: „Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv ja Ühendus Eesti Elulood” ning veel on seal järgmine info: „Haridus- ja Teadusministeeriumi Riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu II” projekt „Eluloolisest mälestust kultuurimälu” (EKKM14-331) ja uurimisgrant „Kirjanduse formaalsed ja informaalset võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal” (IUT22-2)”.

Ühesõnaga – kõlab nagu teadus. Rutt Hinrikuse ja Tiina Ann Kirsi eessõna ei kummuta seda muljet. Kogumik asetub suulise ajaloon (ingl *oral history*) tuntud distsipliini. Kogumikus trükitud elulood on laekunud 2015. aastal väljakuulutatud eluloovoistlusele „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus”. Elulugude buum on laiem nähtus, aga kui rääkida spetsiifiliselt Eestist, siis

¹ Kuldne kroon Eesti lipul. Koost I. Luhaäär. Tallinn: Olion, 1992, lk 25.

on selle nähtusega tegelnud Ene Kõresaar märkinud, et nõukogude korra kadumise järel ilmnenu elulugude vaimustusel on oma põhjus: „Elulugusid käsitleti eelkõige kui privaatset ajaloomälu, mille ülesandeks oli ajalookirjutuse järeleaitamine eesmärgiga teha avalikuks eestlaste „tõeline ajalugu”.”² Erialastes ringides on kinnistunud teadmine, et Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas on suulise ajaloo valdkonnaks identiteet, kultuuriküsimused, naiste ning töölisliikumise ajalugu (*daily life of nonhegemonic classes* 'mittehegemooniliste klasside argielu'), sellal kui Ladina-Ameerikas ja Ida-Euroopas ollakse rohkem poliitiliselt suunatud, tegeldes diktatuuri põhjustatud traumadega ning ajaloolise töö jaluleseadmisega.

Arutlused selle üle, kui tõene saab ajalugu olla või kas on olemas Ajalooline Tõde, pagendati professionaalsete ajaloolaste hulgas XX sajandi teisel poolel üpris otsustavalt akadeemilise maailma äärealadele – või üldse teisele poole serva, ent kuna viimasel ajal on täheledatav töö janunejate ning nõudjate üha jõulisem esilekerkimine,³ siis ega me sellest arutelust pääse ka suulise ajaloo puhul, ehkki tundub, nagu oleks siin juba öeldud kõik, mis ütlemist vääris.

Skeptikute leeri esindav ajaloolane Olaf Mertelsmann tuletab meelde, et meie kaasaeg mõjutab meie mälestusi: „Mälu on väga subjektiivne. Meie haridustee, meedia, poliitilised eelistused, raamatud, filmid, haigused, isiklikud kriisid – kõik need tegurid mõjutavad mälu. Kui endised sõdurid meenutavad oma rindeelamusi, põimuvad tihtilugu alateadlikult jutustusse ka pildid, mis

² E. Kõresaar, Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteaduses. – Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Koost T. Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003, lk 63.

³ L. Vahtrre, Tõde ja konstruktsioon. – Postimees 1. XII 2017. <https://arvamus.postimees.ee/4328007/lauri-vahtre-tode-ja-konstruktsioon> (26. IX 2018).

pärinevad lugemisvarast või filmidest.”⁴ Üldistavalt võib öelda, et see ongi ajaloolaste seisukoht. Käesoleva teksti autor kaldub samuti niimoodi arutlema, ning mul on võimalik memuaristikast tuua ka näiteid, kus autor on midagi lisanud tagantjärele tarkusest. Näiteks Saksa tankist Otto Carius, kes oli 1944. aasta kevadtalvel Narva rindel ning Auvere kotis kõige kriitilisemates kohtades, ei meenuta üldse, et ta oleks seal näinud mõnda eesti sõdurit, kuid mälestusteraamatu n-ö analüütilises ja kokkuvõtvas osas on ta neid maininud kiitvate sõnadega, võttes selle lõigu ilmselt hiljem loetud Idarinde sündmuste ajalookäsitlusest. Huvipakkuv on see asjaolu seetõttu, et eesti veteranide hulgast on kostnud kinnitusi, nagu oleks Saksa väejuhatas pannud eesti sõdurid Narva ning Sinimägede all sihilikult kõige hullematesse või ohtlikumatesse kohtadesse, sellal kui kriitilistes kohtades „tuletõrjuna” tegutsenud Cariuse mälestustes eesti sõdureid lihtsalt pole olemas.⁵

Etnoloog Kõresaar on probleemi olemusest vägagi teadlik, laskmata end ajaloolaste vastuväidetest häirida: „Pärimuse, eriti perepärimuse ja mälu uurimise lähtepunkt on olevikus. Siin on küsimus, kuidas väljendub minevikutaju eluloolises jutustamises privaatse ja avaliku, personaalse ja kultuurilise, eelneva elukogemuse ja tulevikuootuste pingeväljas. [---] Seetõttu peab elulooline käsitlusviis oluliseks hoida analüüsis minevik ja olevik dialoogis, interpreteerides üht teise taustal ja vastupidi.”⁶

Tulles nüüd „Eesti rahva elulugude” juurde, siis on seal jäetud mineviku ja oleviku dialoogi konstrueerimine lugeja enda mureks. Lehitsemisel torkab silma, et enamikul tekstidest puudub datee-

⁴ O. Mertelsmann, Mälu ajaloo allika-na? – Vikerkaar 2006, nr 4–5, lk 132.

⁵ O. Carius, Tiigrid poris. Tankikomandöri mälestused. Tlk K. Puumeister. Tallinn: Grenader, 2009.

⁶ E. Kõresaar, Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteaduses, lk 70–71.

ring. Kuid mõnedel on aastaarv siiski juures (reeglina 2016–2017) ning kirjanija nimi – näiteks on 1908. aastal sündinud Ilse Tarangi loo kirja pannud Lembitu Twerdjanski. Tema kohta ei saa me mingit infot: on ta laps, lapselaps või kaugem sugulane? 1885. aastal sündinud Liisa Kreini loo on kirja pannud Maie Berendsen Ilves Torontost, kuid mis aastal, seda teada ei saa. 1891. aastal sündinud Ants Georg Reimanni loo lõpus on märge, et Reimann suri 1970. aastal. Millal ta loo kirja pani, ei selgu. 1926. aastal sündinud Heimar Nellise loo lõpus on märge „Kuressaares, 1998. aastal”.

Loogiline on tuletada, et enamik elulugusid on kirjutatud just selleks kogumikuks, mis tähendab, et kõige kohal särab Vabariigi saja aasta juubeli pidulik halo. Minu elu ja armastus. Kas Vabariik on „minu elu” ja on ka „minu armastus”? Võib-olla. Eesti rahvusriigi ümmarguse daatumii puhul kirjutatud tekstide juures tuleb arvestada võimalusega, et see ongi mälestuste koostaja teadlik või alateadlik soov teha oma riigile n-ö kingitus. Muidugi on sellest teadlikud ka kogumiku koostajad.

Rutt Hinrikus on vestluses Tiina Kirsiiga öelnud, et kollektiivses mälus domineeriv pilt lapsepõlvest Eesti Vabariigis on valdavalt idülliline. Seletuseks pakub ta 1950. aastate mõju. Hinrikus meenutab oma ema mälestusi 1930. aastate majanduskriisi raskustest, kuidas tal oli pärast gümnaasiumi lõpetamist raske leida tööd, kuidas ta pidi maal juhuslikke talutöid tehes kannatama peremeeste kitsiduse ning omavoli käes: „Üllataval kombel oleme selliseid mälestusi vähe saanud. Võib-olla seostuvad nad nõukogudeaegse kohustusliku vaatepunktiga, mida välditakse? Võib-olla on põhjus ka selles, et alustasime suhteliselt hilja ja võib-olla taas – arvatakse, et seda ei oodata, et oodatakse valitsevale ajaloonarratiivile sobivaid mälestusi? [...] Minu arvates ei anna elulood ajastust vale pilti, vaid neid on lihtsalt vähe ja valel ajal kogutud.” Tiina Kirss küsib:

„Kas on kogutud liiga vähe või ei ole kogutud õigel ajal või mõlemad?” Hinrikus: „Koguma peab erinevatel aegadel, siis saab tulemusi võrrelda. Me ei tea praegu näiteks, kuidas ja mida oleks oma elust kirjutatud 1960. aastatel.”⁷

Küll aga me teame, kuidas on möödunud kirjutatud aastatel 2016–2017. Üks hämmastavamaid tekste selles kogumikus on 1924. aastal Narvas sündinud Ülo Ese mälestused „Elu täis imesid”. Siin on olemas nii karuramuga onu, kes, sattunud Vabadussõja ajal punaarmeeleaste kätte, „kaksas nende pead kokku, nii et mehed langesid uimaselt maha” (kd 1, lk 120) ning kes samamoodi pääses ka küüditamisest: „lihtsalt kolkis üksinda küüditajad läbi ja pääses põgenema” (lk 121), aga on ka eesti mesilased, kes osalevad Punaarmee nahutamises: „Eriti ärritas neid punaarmeeleaste vastik lõhn, mis levis kaugele. Suure parvena tungisid nad venelastele ja nende hobustele kallale [...] Suures kabuhirmus põgenes siis Punaarmee väeosa meie naabrusest. Et minu kodu asus Põhjasõja lahinguväljal, siis oli see sellel lahinguväljal teiseks venelaste kaotuseks.” (lk 126)

Tõeliselt kaelamurdvaid passaaže leiab poliitilise analüüsi vallast: „Minu kooliskäimise ajal oli rahva mentaliteet teistsugune kui nüüdisajal. Nimelt pooldati diktatuuri. Diktatuuri puhul suutis diktaator majanduse arendamise plaani lõpule viia. Seetõttu oli osas Euroopa riikides kehtestatud diktatuur. Eeskujuks oli siin Itaalia.” (lk 124) Kehtiva ajaloonarratiiviga (eestlased pole kunagi diktatuuri pooldanud) läheb Ülo Ese aga ülimasse vastuollu siis, kui ta asub põhjendama 1944. aasta vastupanu Narva ja Sinimägede all. Kui sai teatavaks, et Saksa väejuhatus kavatses Eestist taanduda, lubanud Hjalmar Mäe läbi viia üldmobilisatsiooni. „Vapsid kritiseeri-

⁷ R. Hinrikus, T. Kirss, Mälu narratiivi ämblikuvõrgus. – Võim & kultuur 2. Koost M. Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuuriloo ja Folklooristika Keskus, 2006, lk 428–429.

sid ju president Pätsi, et see ei hakanud Punaarmeele vastu. Nüüd Mäe tahtis eesti rahva ees uhkustada, et vapsid on selleks suutelised. Vapside vastuhaku tulemuseks oli Narva häving, Tallinna kesklinna häving, Ida-Virumaa venestumine ja mitme tuhande eesti noormehe surm. Tagantjärei tark olles võib öelda, et need ohvrid oleksid jäänud tulemata, kui oleks loobutud vastuhakust.” (lk 132)

Autor ise ei olnud Narva rindel ega Sinimägedes (mis on kehtivas ajaloo-narratiivis suurim sangaritegu pärast Kalevipoja võitlust sortsidega), küll aga paiskas saatus ta Emajõe joonele 1944. aasta suvel. Seal toimunule annab ta kardinaalselt erineva hinnangu: „Tuleb tunnistada seda tööka, et Tartu Vabadussilla juures oleva väeosa sõdurid ohverdasi oma elu, et peatada Punaarmee edasitung. Rinde seisumajäämine võimaldas seega poole kuu jooksul tuhandetel eestlastel põgeneda välismaale. Et ma ainsana ei saanud haavata ega kaotatud ka elu, see oli muidugi ime.” (lk 138)

On kiusatus öelda, et autor on saanud inspiratsiooni Andrus Kivirähki kirjutatud Ivan Orava mälestustest. Kiusatus on kergesti ületatav, sest Kivirähk pole kunagi saladust teinud, et fiktsionaalne Ivan Orav sündis Postimehele saadetud lugejakirjadest inspireerituna. Seega mõjutused võivad olla vastupidised – Ülo Ese võis olla hoopis Kivirähki eeskuju.

Samasse rubriiki paigutub 1891. aastal sündinud Ants Georg Reimanni meenutustejada. Huvitavaks muudab tema memuaarid asjaolu, et Reimann oli enne sõda olulistel kohtadel rahandus- ning majandusministeeriumis, jätkates Saksa okupatsiooni ajal teenistust Rahandusdirektuuriumis. Täiesti selektamatul moel ei toonud see uue võimu saabudes kaasa mingeid tagajärgi: „Kui Vene kommunistlikud võimud uuesti okupeerisid Eesti, siis pääsesin oma endisele kohale tagasi. Hiljem, kui mind vallandati, siis läksin tervislikel põhjustel invaliiduspensionile. [...] sain osalisele vanaduspensionile, kusjuures minu staaži hulka ei arvatud eestiaegset juh-

tivat tegevust ega Saksa okupatsiooni ajal teenitud aega.” (kd 1, lk 118) Nõukogude võim üldiselt arvestas selliseid asju, kuid mitte pensioni määramisel, vaid otsustamisel, kas antakse 25 aastat vangilaagrit või karistatakse kohese surmanuhtlusega. Mismoodi Reimann repressioonidest pääses, jääb täiesti arusaamatuks.

Need on vaid kaks markantsemat näidet. Minu valduses olevad „Eesti rahva elulugude” köited on täis servadele tehtud küsi- ja hüüumärke nendes kohtades, kus ma lugejana ei suuda memuaristide mälestusi võtta millegi muu kui fantaasiana või dementse hallutsinatsioonina. Mida inimesed mäletavad end olevat üle elanud, mida nad olevat teadnud või korda saatnud. (Rõhutan, et kogumikus on ka puhtalt etnograafilisi ning sellega väga väärtuslikke tekste nagu näiteks 1935. aastal sündinud Väino Ubina meenutus Peipsiääre elanike maatöödest, millest kirjutades jätab autor nii sõja kui ka okupatsioonid üldse tähelepanuta.) Kui selle kogumiku puhul on tegemist ilukirjandusliku žanriga, siis probleem puudub. „Eesti rahva elulugudest” võib olla tegelaskujude ning süžeede leidmisel kasu mitte ainult Kivirähkil, vaid ka kõigil teistel Eesti kirjanikel. Kui aga see on katse nooremate põlvete minevikukujutluse rikastamiseks (mida kogumiku koostajad eessõnas mainivad), siis ma näen probleemi.

Meil on viimase viieteistkümnepäevaste jooksul ilmunud ridamisi suurepäraseid teoreetilisi artikleid, kus seletatakse omaeluloo ning suulise ajaloo kohta sotsiaalteadustes, põhjendatakse mõisteid, nagu *eluloosünkretism* või *mälufilter* (Ene Kõresaar), *traumasõnavara* (Eneken Laanes), *põlvkondlikud mustrid* (Raili Nugin), *mälupaigad*, *mäletamispraktikad*, *refleksioon* (uurijate ühisvara), või siis ka väga poeetiline „leppe-märgid Lethe kaldal” (Tiina Kirss). See on teooria. „Eesti rahva elulood” on karm reaalsus. Praktiline tulemus. Kus teooria ning praktika kokku saavad, millise

juubeli puhul antakse välja ja kui mitmes köites seletused, kommentaarid ning instruktsioonid selleks, et lugeja saaks aru, mis on nende lugude taga, kuidas seda kõike tõlgendada ning kuidas sealt ekstraheerida seda püha Tõde,

mille järel meie komberuum kisendab? Ma loodan, et töö juba käib. Grandid on jagatud, töörühmad moodustatud.

ANDREI HVOSTOV